

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 2

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

Beograd, 2012

Lektor i korektor
Irena Popović

Tehnički urednik
Zoran Grac

Korice
Marija Vuksanović

Priprema i štampa
Dosije studio, Beograd

ISBN 978-86-7630-416-5

Tiraž
500

Adresa redakcije
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 2 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2012 (Beograd : Dosije studio). – 350 str. ; 24 cm

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 500. – Str. 9–10: Predgovor / urednik = Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz većinu radova. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-416-5

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници
COBISS.SR-ID 195465740

BIZNIS MENADŽMENT I RIMSKO PRAVO

Apstrakt

Rimsko pravo je razvilo efikasne forme preduzetništva i menadžmenta koje se pravno radikalno razlikuju od modernog prava. Naročito zanimljiv primer je poslovođenje putem zajedničkih robova. Takvi robovi, postavljeni i ovlašćeni da rukovode najrazličitijim poslovima na kopnu i moru bili su važan sloj menadžera u Rimu – institores. Ukoliko im je bio poveren pekulijum na upravljanje, razlika između preduzetnika i menadžera gotovo da je bila izbrisana. Efikasnosti ove vrste biznis menadžmenta najviše su doprineli pretor i njegove tužbe s dodatim subjektom. U radu se ispituju četiri tipa poslovođenja u kolektivnom preduzetništvu u rimskom pravu: 1) preduzetnici svi zajedno vode poslove ili su poslovođenje poverili jednom od njih; 2) preduzetnici su poverili vođenje poslova zajedničkom robu na osnovu tzv. praepositio, pa se zajednički rob pojavljuje kao institor ili magister navis; 3) preduzetnici su poverili vođenje poslova zajedničkom robu koji ima peculium; 4) preduzetnici su poverili vođenje poslova tuđem robu ili slobodnom čoveku koji nije preduzetnik. Kompleksna pravna rešenja doprinela su tome da se prevaziđu mnogobrojne slabosti rimskog ortakluka. Osim toga, ove forme su se, funkcionalno i de facto, približile modernim korporativnim oblicima preduzetništva i poslovođenja, čime se na još jednom primeru može potvrditi čuvena rimska praktičnost, pragmatičnost i efikasnost.

Ključne reči: *Preduzetništvo. Poslovođenje. Zajednički rob. Pretorske tužbe. Institor. Magister navis. Peculium.*

Uvodne napomene

Biznis menadžment je izraz koji se danas toliko odomaćio u našem jeziku da ga gotovo niko više i ne prevodi. Ređe se upotrebljava odgovarajući domaći pojam, poslovođenje, odnosno vođenje poslova u preduzeću. Biznis ili preduzetništvo danas je nezamislivo bez menadžera – poslovođa, posebnog sloja zaposlenih koji nisu preduzetnici, iako u svom poslu moraju pokazivati inicijativu i kreativnost da racionalno organizuju proizvodnju, efikasno koriste kapital, kontrolišu i nadziru radnike zaposlene u preduzeću itd. To je danas prestižno i popularno zanimanje, koje se izučava na fakultetima, ne samo kao veština nego i kao nauka. Manje je poznato, međutim, da je i u Rimu po-

* Dr Milena Polojac, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (179059), koji podržava Ministarstvo nauke Republike Srbije.

stojao poseban sloj poslovođa, biznis menadžera koji su se nazivali institori. Najčešće su oni bili robovi, ali se ovaj sloj regrutovao i iz reda slobodnih ljudi srednjeg ili nižeg sloja. Njihova nadležnost u najrazličitijim vrstama poslova bila je strogo definisana putem tzv. *praepositio*.¹

Kad je reč o današnjem preduzetništvu i preduzećima, bilo da su mala, srednja ili velika, ona gotovo uvek imaju poseban pravni subjektivitet. Posebno naprednu i komplikovanu formu predstavljaju moderne korporacije koja su otišle najdalje u procesu depersonalizacije biznisa. U rimskom pravu to nije bio slučaj. Rimska udruženja sa izvesnim elementima pravnog subjektiviteta, *collegia*, nisu bila ustanovljavana za ekonomske svrhe, osim izuzetno. Prema većinskom mišljenju, jedini oblik u kojem je u rimskom pravu funkcionisalo kolektivno preduzetništvo bio je *societas*. Ugovorno udruženje građana radi započinjanja i vođenja nekog posla smatra se prvim vidom preduzeća, a često i njegovim isključivim oblikom u rimskom pravu. Rašireno je mišljenje da se kolektivno preduzimanje poslova može izjednačiti s ortaklukom. Međutim, ortakluku se stavlja prigovor organizacione neadekvatnosti.² Naime, kao što je poznato, *societas* nema svojstvo pravnog lica, a time ni svoje organe, posebnu imovinu odvojenu od imovine ortaka. Osim toga, njegovu organizaciju dodatno čini nestabilnom i činjenica da se gasi smrću, promenom pravnog ili ekonomskog statusa svakog pojedinog ortaka.

Među prigovorima kojima se ističu negativne strane ortakluka naročitu težinu imaju oni koji se odnose na poslovođenje i zastupanje. Prema jednom od uticajnih mišljenja u literaturi, koje zastupa čuveni nemački romanista Franc Vijaker, *societas* nije ništa drugo do odnos posloводства i po tome je on srodan tutorstvu, mandatu ili poslovodstvu bez naloga. *Socius* kao poslovođa u formalnopravnom smislu ne preuzima poslove ni u ime udruženja kao celine ni u ime ortaka pojedinačno. Poslovođa je samo posredni zastupnik ostalih ortaka i zato je on sam poverilac i/ili dužnik trećih lica.

Ovim radom treba da se pokaže kako su Rimljani našli formu i način da se prevaziđu ove slabosti ortakluka. Reč je o vođenju poslova putem zajedničkog roba, bilo da je on postavljen za poslovođu (*institor* ili *magister navis*) ili još više u slučaju kada je dobio *peculium* na upravljanje. U ovom slučaju suvlasništvo nad robovima³ sada je pravno relevantno i za treća lica, a odnos između više preduzetnika nije samo interni odnos na temelju ugovora o ortakluku.⁴ Naravno, presudnu ulogu u uvođenju naprednih formi preduzet-

1 Obimnu monografiju ovom fenomenu posvetio je Jean-Jacques Aubert, *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores 200 B.C. – A.D. 250*, Leiden 1994, 1–520.

2 Andrea di Porto, *Impresa collettiva e schiavo „menager” in Roma antica (II sec. a. C. – II sec. d. C.)*, Milano 1984, 13 etc; Barbara Arbatino, Giuseppe Dari-Mattiacci and Enrico Perotti, „Early Elements of the Corporate Form: Depersonalization of Business in Ancient Rome”, *Oxford Journal of Legal Studies* 31/2011, 3 etc.

3 O pravnim aspektima suvlasništva nad robovima detaljnije: Mario Bretone, *Servus communis. Contributo alla storia della proprietà romana in età classica*, Napoli 1958, 1–187.

4 A. di Porto, 19 etc; B. Arbatino, 5 etc.

ništva u Rimu odigrao je pretor, koji je svojim tužbama omogućio da poslovanje roba bude pravno utuživo. Pored ovog najčešćeg slučaja, poslovođenje se može poveriti čak i tuđem robu i slobodnim licima koji nisu preduzetnici.

Organizacija poslovođenja u kolektivnom preduzetništvu u rimskom pravu može se svesti na sledeće forme:

- 1) preduzetnici svi zajedno vode poslove ili su poslovođenje poverili jednom od njih;
- 2) preduzetnici su poverili vođenje poslova zajedničkom robu na osnovu tzv. *praepositio* pa se zajednički rob pojavljuje kao *institor* ili *magister navis*;
- 3) preduzetnici su poverili vođenje poslova zajedničkom robu koji ima *peculium*;
- 4) preduzetnici su poverili vođenje poslova tuđem robu ili slobodnom čoveku koji nije ortak.

Preduzetnici kao poslovođe

U ovom slučaju preduzetnici su istovremeno i menadžeri. Kao primer iz kazuistike može se uzeti Ulpijanov tekst u kojem prenosi mišljenje Julijana koji govori o ortakluku trgovaca tekstilom (*sagaria negotiatio*).⁵ Jedan od ortaka je krenuo da kupi robu, ali su ga napali razbojnici i oveli mu novac. Njegovi robovi su bili ranjeni, a izgubio je i neke svoje stvari. U tekstu se raspravlja pitanje snošenja rizika. Međutim, posmatrano sa stanovišta poslovođenja i zastupanja, jedan od ortaka pojavljuje se kao poslovođa u ortakluku radi trgovine tekstilom. Ortak poslovođa ne obavezuje društvo u celini, niti pojedine ortake. On stiče za sebe, a takođe i sam preuzima obligacije iz poslova koje zaključuje s trećim licima. Efekte tih poslova, kako dobit tako i gubitke deli s ostalim ortacima na temelju njihovog internog odnosa regulisanog ortačkim ugovorom.⁶ O tome izričito govori sledeći tekst:

5 D.17.2.52.4 (Ulpianus, 31 edictum): Quidam sagariam negotiationem coierunt: alter ex his ad merces comparandas profectus in latrones incidit suamque pecuniam perdidit, servi eius vulnerati sunt resque proprias perdidit. Dicit Iulianus damnnum esse commune ideoque actione pro socio damni partem dimidiam adgnoscerere debere tam pecuniae quam rerum ceterarum, quas secum non tulisset socius nisi ad merces communi nomine comparandas proficisceretur. Sed et si quid in medicos impensum est, pro parte socium agnoscerere debere rectissime Iulianus probat. Proinde et si naufragio quid periit, cum non alias merces quam navi solerent advehi, damnnum ambo sentient: nam sicuti lucrum, ita damnnum quoque commune esse oportet, quod non culpa socii contingit.

[Neki su ugovorili ortakluk radi trgovine tekstilom. Jedan od njih je krenuo da kupi robu, ali je upao u zasedu pljačkaša i izgubio svoj novac. Njegovi robovi su ranjeni, a izgubio je neke svoje stvari. Julijan kaže da je šteta zajednička i da zbog toga drugi ortak treba da snosi na temelju tužbe pro socio polovinu štete kako u gubitku novca tako i ostalih stvari koje sa sobom ne bi nosio (ortak) da mu nisu trebale za kupovinu u zajedničkom interesu. Ako je imao troškove lečenja, Julijan s pravom smatra, da drugi partner treba da snosi (jednak) deo tih troškova.]

6 Dok su u ovom slučaju oba ortaka učestvovala svojom imovinom u zajedničkom poduhvatu, sledeći primer govori o posebnom statusu ortaka koji u zajedničko preduzeće unosi isključivo svoj rad. Iz ovog teksta je vidljivo, između ostalog, da se ortak koji isključivo

D.17.2.74 (PAULUS libro sexagensimo secundo ad edictum):

Si quis societatem contraxerit, quod emit ipsius fit, non commune: sed societatis iudicio cogitur rem communicare.

(Ako je neko zaključio ortakluk, ono što kupi postaje njegovo, a ne zajedničko. Ali on može tužbom iz ortakluka biti prisiljen da stvar učini zajedničkom).

Societas, dakle, po pravilu deluje interno i neposredno zastupanje nije moguće. Ipak, postoje nekoliko važnih izuzetaka, iako ima spornih pitanja i svi detalji nisu jasni.⁷

Najpoznatiji je slučaj društava publikana, iako nema mnogo pravnih izvora o ovim poznatim, često omraženim zakupcima poreza i javnih radova. O specifičnostima pravne strukture društava publikana dokazi se nalaze na malobrojnim, pretežno literarnim i epigrafskim izvorima, pa slika nije sasvim jasna. Ugovor o zakupu s državom zaključuje *manceps* odnosno *redemptor*. Međutim, sporno je pitanje da li *manceps* ugovor zaključuje u svoje vlastito ime, tako da ne obavezuje neposredno ortake ili je ovde reč o direktnom zastupanju.⁸ Prvo stanovište izgleda verovatnije. Dokaz za ovu tvrdnju je činjenica da za obaveze koje je preuzeo *manceps* prema trećim licima odgovaraju ortaci, ali u svojstvu jemaca (*praedes*), a ne kao članovi ortakluka koje je *manceps* neposredno obavezao.

Na argentarije se u pravnim izvorima odnose mnoga posebna pravila, a jedno od njih je i solidarna odgovornost ortaka prema trećim licima.⁹

Pod znakom pitanje je *societas venaliciaria*. U Paulusovom tekstu iz komentara edikta kurulskih edila D.21.1.44.1 govori se o ortakluku trgovaca robovima i njihovoj odgovornosti na temelju *actio redhibitoria*. Pažnju izaziva

u ortakluk ulaže rad nalazi u ulozi poslovođe. Ta pozicija mu daje i izvesne privilegije. 17.2.29.pr-1 (*Ulpianus libro 30 ad Sabinum*): *pr. Si non fuerint partes societati adiectae, aequas eas esse constat. Si vero placuerit, ut quis duas partes vel tres habeat, alius unam, an valeat? Placet valere, si modo aliquid plus contulit societati vel pecuniae vel operae vel cuiuscumque alterius rei causa. 1. Ita coiri societatem posse, ut nullam partem damni alter sentiat, lucrum vero commune sit, Cassius putat: quod ita demum valebit, ut et Sabinus scribit, si tanti sit opera, quanti damnum est: plerumque enim tanta est industria socii, ut plus societati conferat quam pecunia, item si solus naviget, si solus peregrinetur, pericula subeat solus.* [Ako udeli u ortakluku nisu ugovorom posebno određeni, smatra se da su jednaki. Ako je određeno da neko ima dva ili tri dela, a drugi jedan, da li je to valjano? Važi ako neko pridonosi ortakluku više u novcu ili radu ili na neki drugi način. 1. Ortakluk se može ugovoriti tako da jedan ortak ne snosi nikakav gubitak, a da je dobit zajednička. Ovo je mišljenje Kasija. Kako piše Sabin, ovo bi važilo u slučaju da je (uloženi) rad onoliko kolika je šteta. Često je rad ortaka takav da pridonosi ortakluku više nego novac, na primer ako (ortak) sam plovi, ako sam putuje u inostranstvo i sam se izlaže opasnosti.]

7 Feliciano Serrao, „Sulla rilevanza esterna del rapporto di società in diritto romano”, *Studi Volterra* 5, Milano 1971, 743 etc.

8 E. Badian, *Publicans and Sinners*, London 1972, 67 etc; Maria Rosa Cimma, *Ricerche sulle società di publicani*, Milano 1981, 275.

9 Rhet. ad Her. 2.3.19; Paul. D.2.14.27pr. Detaljno o rimskim bankama i bankarskim poslovima u; Aldo Petrucci, *Mensam exercere. Studi sull'impresa finanziaria romana (II secolo a. C. – metà del III secolo d. C.)*, Napoli, 5; Alfons Bürge, „Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens”, *ZSS*, 104, 1987, 519.

činjenica da se u okviru redhibitorne tužbe dozvoljava solidarna odgovornost trgovaca ortaka, što nije moguće u okviru redovne *actio empti*.¹⁰

Interesantan je slučaj ortakluka pomorskih preduzimača (*societas exercitores*).¹¹ Pomorski preduzetnici (*exercitores*) mogu postaviti kapetana (*magister navis*) koji će biti poslovođa. Kapetan (*magister navis*) može biti jedan od ortaka, slobodan čovek koji nije *exercitor*, zajednički rob ili čak tuđi rob. Osnovno pravilo je sledeće: kada ima više brodovlasnika odnosno više pomorskih preduzetnika (*exercitores*) koji su zajednički postavili kapetana, svaki od preduzetnika će biti odgovoran trećim licima *in solidum*, na temelju pretorske tužbe *actio exercitoria*, ukoliko kapetan (*magister navis*) prekrši ugovornu obavezu. Osnovno je da se ustanovi da li su preduzetnici (*exercitores*) zajednički postavili kapetana broda ili ne.¹² Ovo pravilo važi i u slučaju kada je jedan od partnera postavljen za kapetana, dakle poslovođu, menadžera broda (*magister navis*).

D.14.1.4.1 (Ulp. 29 ad ed.): *Sed si plures exerceant, unum autem de numero suo magistrum fecerint, huius nomine in solidum poterunt conveniri.*

(Ako više pomorskih preduzetnika jednog od njih postave za kapetana broda, svaki od njih može biti tužen za pun iznos (*in solidum*)).

Ovo pravilo pokazuje da *societas* ima eksterno dejstvo, doduše ne direktno, nego preko čuvenog pretorovog mehanizma i sistema tužbi u koje spada i *actio exercitoria*.

Isti je slučaj i važi isto pravilo ako je brodom upravljao zajednički rob.¹³ U ovom slučaju moguća je, pod određenim uslovima, i *actio de peculio* (D.15.1.27.8).

Još je jedna varijanta opisana u tekstu D.14.1.4.pr. Sada više suvlasnika sami preduzimaju transport (*per se navem exerceant*). U ovom slučaju ne odgovaraju solidarno nego podeljeno (*pro portionibus exercitoris*) zato što se oni

10 D.21.1.44.1 (Paul. 2 ad ed. *aedilium curulium*): *Proponitur actio ex hoc edicto in eum cuius maxima pars in venditione fuerit, quia plerumque venaliciarii ita societatem coeunt, ut quidquid agunt in commune videantur agere: aequum enim aedilibus visum est vel in unum ex his, cuius maior pars aut nulla parte minor esset, aedilicias actiones competere, ne cogatur emptor cum multis litigare, quamvis actio ex empto cum singulis sit pro portione, qua socii fuerunt: nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum pronius est.* [Ovaj edikt predviđa tužbu protiv onoga koji ima najveći udeo u prodaji. Jer trgovci robovima uglavnom na taj način zaključuju ortakluk da se sve ono što rade smatra zajedničkim. Edili smatraju da je pravično da se dozvoli edilska tužba protiv jednog od njih koji ima najveći deo ili nema manji deo (od ostalih) da se ne prisiljava kupac da vodi parnice sa mnogima. Iako, se *actio ex empto* dopušta protiv pojedinog (ortaka) prema (suvlasničkom) udelu u ortakluku. Jer ova vrsta ljudi je više sklona dobiti i nemoralnom postupanju.] Takođe, F. Serrao, 744 etc.

11 F. Serrao, 744 etc; Franz-Stefan Meissel, *Societas. Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages*, Frankfurt am Main 2004, 176 etc.

12 D.14.1.1.25 (Ulp. 28. ad ed.).

13 D.14.1.6.1 (Paulus libro sexto brevium): *Si communis servus voluntate dominorum exerceat navem, in singulos dari debet in solidum actio.* [Ako je zajednički rob uz saglasnost svih vlasnika upravljao brodom, protiv svakog pojedinačno treba da se dopusti tužba na pun iznos (*in solidum*)].

ne smatraju međusobno zapovednicima nego deluju u svoje ime i za svoj račun (*neque enim invicem sui magistri videbuntur*).¹⁴ Takvo rešenje, za razliku od prethodnih, nije ustanovljeno u korist poverilaca koji u ovom slučaju moraju da vode parnice s velikim brojem ljudi.

Zajednički rob kao *institor* ili *magister navis*

Ovaj oblik organizovanja dobio je posebno značenje kada je pretor, izdavanjem svog edikta, omogućio da vlasnik roba odgovara za obaveze koje je rob preuzeo pravnim poslom. Rob je postavljan (*praepositus*) za poslovodju radnje (*institor*) ili za zapovednika broda (*magister navis*). Zaključivanjem poslova u granicama ovlašćenja (*praepositio*), rob je obavezivao svoga vlasnika prema trećima putem pretorskih tužbi *actio institoria* i *actio exercitoria*. Odgovornost vlasnika bila je neograničena, čime se stvara tip preduzeća s neograničenom odgovornošću.

Ukoliko je rob u suvlasništvu obavezivao je suvlasnike solidarno. To je važno i onda kada su suvlasnički udeli bili nejednaki:¹⁵

D.14.3.13.2 (Ulp, 28 ed.): *Si duo pluresve tabernam exercent et servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem praeposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur an pro aequalibus an pro portione mercis an vero in solidum, Iulianus quaerit. Et verius esse ait exemplo exercitorum et de peculio actionis in solidum unumquemque conveniri posse, et quidquid is praestiterit qui conventus est, societatis iudicio vel communi dividundo consequetur, quam sententiam et supra probavimus.*

[Ako dvojica ili više njih vode trgovačku radnju i postave za poslovodju (*institor*) roba koji je u njihovom suvlasništvu u nejednakim idealnim delovima, Julijan postavlja pitanje da li su (preduzetnici) odgovorni prema suvlasničkim udelima (u robu), ili na jednake delove, ili prema udelima u poslu ili pak solidarno? Odgovorio je da je ispravnije da svaki od njih odgovara *in solidum* tj. na ceo iznos, po ugledu na *actio exercitoria* i *actio de peculio*. Sve ono što je (među njima, preduzetnicima) ugovoreno, može se tražiti na osnovu tužbe iz ortakluka ili tužbe za podelu suvlasništva (*actio communi dividundo*). Ovo mišljenje već smo prethodno izneli.]

Kao što je vidljivo iz teksta, postoje četiri teorijske mogućnosti uređenja odgovornosti preduzetnika suvlasnika prema trećim licima; proporcionalno suvlasničkom udelu, na jednake delove, proporcionalno dobiti ili *in solidum*.

14 D.14.1.4.pr (Ulpianus, 29 ed.). *Si tamen plures per se navem exercent, pro portionibus exercitationis conveniuntur: neque enim invicem sui magistri videbuntur „videntur“.* (Ali ako više njih sami upravljaju brodom kao kapetani, onda su odgovorni prema udelu u poduhvatu jer se ne mogu smatrati kao kapetani jedni drugima.)

15 O svemu detaljnije: A. di Porto, *Impresa collettiva e schiavo „menager“ in Roma antica (II sec. a. C. – II sec. d. C.)*, Milano 1984, 63 i sl.

Poslednja mogućnost koju predlaže Julijan, a usvaja i Ulpijan, solidarna odgovornost preduzetnika, najpovoljnije je rešenje za treća lica i u najvećoj meri obezbeđuje njihovu sigurnost u poslovanju. Za interne odnose između preduzetnika ortaka i rešavanje pitanja regresa među njima služi *actio pro socio* ili *actio communi dividundo*.

Kad je reč o poslovanju putem roba u suvlasništvu postavlja se pitanje načina sticanja u korist više vlasnika ortaka. Sticanje je neposredno s obzirom na to da se rob u ovom slučaju smatra produženom rukom svojih vlasnika. *Servus communis* u ovom slučaju pribavlja *pro parte*, dakle prema udelima koji svaki od suvlasnika ima u zajedničkom robu (*pro dominica portione*). Ovo će biti slučaj i kada *servus communis* pribavlja novcem koji pripada jednom vlasniku, s tim što vlasnik čijim je novcem kupljeno može tužiti ostale ortake putem *actio pro socio* ili *actio communi dividundo*.¹⁶ Ovaj princip sticanja može biti promenjen putem instrumenta koji se zove *nominatio*:

Gai Inst. 3.167 i 167a:

167. Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut mancipio accipiendo illi soli acquirit, uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA. 167a. Illud quaeritur, an quod nomen domini adiectum efficit, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores proinde ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus mancipioe quid accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius iussum interuenisset.

[Sigurno je da zajednički rob pribavlja vlasnicima prema suvlasničkim udelima (nad njim). Izuzetak je kada je jedan od njih imenovan pri zaključenju stipulacije ili mancipacije i onda (zajednički rob) samo njemu (imenovanom vlasniku) pribavlja, na primer kada se ovako stipuliše: Obavezuješ li se da ćeš dati Ticiju mom gospodaru? Ili kada bi u slučaju mancipacije ovako rekao: Tvrdim da ova stvar po kviritskom pravu pripada Luciju Ticiju mom gospodaru i da mu je pribavljena ovom bronzom i bronzanom vagom. 167a. Postavlja se pitanje da li iste posledice kao kada se imenuje jedan od vlasnika ima i kada jedan gospodar izričito naredi (*iussum domini*). Naši učitelji (sabini-janici) smatraju da tada samo onaj koji je naredio stiće, na isti način kao da je on sam imenovan pri zaključenju stipulacije ili je rob nešto primio za njega na temelju mancipacije. Učitelji druge škole (prokuleanaca) mislili su da u tom slučaju stiće za obojicu, kao da nije postojala ničija neredba.]

Iz teksta je vidljivo da se ovakav izuzetak od sticanja putem zajedničkog roba tako što rob izričito imenuje vlasnika za kojeg stiće odnosi samo na slu-

16 Julijan, D.10.3.24.pr; Gaj, D.41.1.45, Julijan, D.41.1.37.2.

čajeve pribavljanja putem stipulacije i mancipacije. Nema izvora koji ukazuju na to da se ovo odnosilo i na druge, prirodne vidove pribavljanja. Osim toga, postavilo se pitanje da li *nominatio* ima isto značenje i iste efekte sticanja kao i *iussum* – nalog gospodara. Ovo pravno pitanje poprimilo je, kao što je vidljivo iz Gajevog teksta, značaj kontroverze između pravnih škola sabinijanaca i prokuleanaca. Sabinijanici su se zalagali za pozitivan odgovor, dok su prokuleanci negirali ovu istovetnost.¹⁷

Posebna subjektivna pretpostavka u vezi s odgovornošću suvlasnika, preduzimača koji posluju putem zajedničkog roba tiče se pitanja da li su oni svi ili neki od njih dali saglasnost za poslovanje (*voluntas*) ili su, ne protiveći se izričito, dopustili da se vode poslovi (*scientia*) ili pak nisu znali za poslovođenje (*ignorantia*). O ovom pitanju ćemo govoriti još detaljnije. U okviru ovog vida organizovanja preduzeća s neograničenom odgovornošću, *in solidum*, pitanje se na načelan način u izvorima postavlja samo kod *actio exercitoria*, kada je zajednički rob postavljen za zapovednika broda (*magister navis*).¹⁸ Ne postoji, međutim, prepreka da se ovo proširi i na druge poslove na kopnu.

Zajednički rob kao poslovođa s pekulijumom

Treći tip organizacije preduzeća je prepuštanje poslovođenja zajedničkom robu koji ima *peculium*. Ovim je stvoreno kolektivno preduzeće s ograničenom odgovornošću, a za njegovo postojanje je potreban zajednički rob i posebna imovina – *peculium*. Rob je u ovom slučaju „organ” imovine. Preduzetnici, suvlasnici roba, odgovaraju ograničeno, do visine pekulijuma na temelju pretorove tužbe *actio de peculio*. Ovaj tip preduzeća ima jednostavnije i složenije oblike koji omogućuju veliki obim poslovanja kako teritorijalno, tako i po vrsti delatnosti.¹⁹ Na primer, Mevije i Ticije su preduzetnici. Imaju dva roba Stiha i Pamfila. Svaki ima pekulijum i svaki obavlja drugi posao. Složeniji oblik je kada rob Stih kao glavni rob (*servus ordinarius*) u svom pekulijumu ima dva zamišljena roba (*servi vicarii*) Damu i Pamfila koji imaju svoj pekulijum s kojim obavljaju različite poslove. Osim toga, moguće je da deo pekulijuma bude izdvojen kao posebna imovina za posebnu aktivnost, na primer

17 Treba voditi računa da *iussum* ima različita značenja. Osim instrumenta koji regulišu sticanje za suvlasnike u slučaju pribavljanja putem zajedničkog roba, ovaj termin se koristi, na primer, i za sledeće slučajeve. Kada se daje trećem da zaključi posao sa robom ili sinom pod vlašću, nalog (*iussum*) je pretpostavka za podizanje *actio quod iussu*. Zatim, nalog se pojavljuje i kod mandata kada *iussum* upućuje mandant mandataru. Detaljnije Di Porto, 105 etc.

18 D.14.1.6. pr-1 (*Paulus libro sexto brevium*): *pr. si servus non voluntate domini navem exercuerit, si sciente eo, quasi tributoria, si ignorante, de peculio actio dabitur. 1. Si communis servus voluntate dominorum exerceat navem, in singulos dari debebit in solidum actio.* [Ako rob bez saglasnosti vlasnika upravlja brodom, daje se (protiv vlasnika) *actio quasi tributoria* ukoliko je on znao (*sciente eo*), a ako nije znao onda *actio de peculio*. 1. Ako je zajednički rob uz saglasnost svih vlasnika upravljao brodom, protiv svakog pojedinačno treba da se dopusti tužba na pun iznos (*in solidum*)].

19 A. di Porto govori o strukturi na jednom i na dva nivoa. Detaljnije, 26 etc, 54 etc, 207 etc.

vođenje trgovačke radnje. U tom slučaju postoje tri odvojena dela imovine: *res domini*, imovina kojom upravlja vlasnik, *peculium*, imovina u vlasništvu gospodara, ali kojom rob upravlja samostalno, i *merx peculiaris*, deo imovine unutar pekulijuma koji ima posebnu namenu i izvesnu pravnu nezavisnost i poverioci se mogu namiriti samo iz tog dela na temelju *actio tributoria*.²⁰

Posebna pretpostavka za odgovornost je i subjektivni odnos vlasnika prema upravljanju roba. Sva ova pitanja su složena i najbolje ih je u osnovnim crtama sagledati na osnovu tekstova koji to mogu bolje ilustrovati:

D.14.1.1.22 (Ulp, 28 ed.): Si tamen servus peculiaris volente filio familias in cuius peculio erat, vel servo vicarius eius navem exercuit, pater dominusve, qui voluntatem non accommodavit, dumtaxat de peculio tenebitur, sed filius ipse in solidum. Plane si voluntate domini vel patris exerceant, in solidum tenebuntur et praeterea et filius, si et ipse voluntatem accommodavit, in solidum erit obligatus.

[Ako upravlja brodom rob iz pekulijuma filius familiasa (*servus peculiaris*) odnosno njegov zamenički rob (*servus vicarius*) voljom sina pod vlašću (*filius familias*), u čijem se pekulijumu nalazi, sam sin će odgovarati neograničeno (in solidum), dok će otac ili vlasnik koji nije dao saglasnost odgovarati do visine pekulijuma. Ako pak (robovi) upravljaju uz saglasnost vlasnika ili oca, on će odgovarati *in solidum* (neograničeno) na isti način kao i sin, ako se i on sam saglasio.]

Ovaj tekst se odnosi na pomorsko preduzetništvo. Vidljivo je da je ovo preduzeće „na dva i više nivoa”. *Filius familias* ima pekulijum, posebnu imovinu kojom sam upravlja, a u njoj se nalazi i rob. Taj pekulijum koji je dobio od svog oca *filius* je iskoristio za pomorsku delatnost. Osim roba, ako se pekulijum sastojao u novcu moguće je zamisliti da je uzeo brod u zakup, pa čak i da ga je kupio. *Filius* se sada pojavljuje kao preduzetnik u pomorskoj trgovini (*exercitor*). Poslove upravljanja brodom i aktivnostima s tim u vezi poverio je robu koji je *magister navis*. Vidljivo je iz teksta međutim da i tzv. *servus peculiaris* može imati pekulijum i u okviru njega zameničkog roba (*servus vicarius*) na koga je preneo poslovođenje. Tako se uspostavlja preduzeće na dva nivoa.

U ovom tekstu poseban značaj ima pitanje subjektivnog odnosa *filius*-a *families*-a kao preduzetnika (*exercitor*) i njegovog oca koji je u krajnjem slučaju vlasnik celokupne imovine. Naime, u slučajevima pomorskog poslovanja, za poslove koje zaključi *magister navis* odgovara *exercitor* putem *actio exercitoria* neograničeno *in solidum*. Iz tog teksta je vidljivo da je za to potrebna saglasnost (*voluntas*) preduzetnika. Ova saglasnost se izražava putem *praepositio*, akta kojim se određuje domet delatnosti i širina ovlašćenja magistra. Zato će filius odgovarati neograničeno putem *actio exercitoria*. Naravno, takvo rešenje je samo teorijsko jer on nema svoju imovinu. S druge strane, *pater familias*, koji ne bi učestvovao u poslovanju, čija *voluntas* ne postoji, koji čak ne mora imati nikakvog saznanja o pomorskom poslovanju svoga

20 Ulpian, D.14.4.5.15.

sina kome je dao pekulijum, odgovaraće ograničeno, do visine pekulijuma. Ako je pak i on dao saglasnost robu za ovo poslovanje pored sina, tada će i vlasnik odnosno *pater familias* odgovarati neograničeno, *in solidum*, putem *actio exercitoria*.

Doduše, ovaj tekst govori o individualnom preduzetništvu kada je u ulozi preduzimača jedno lice, ali se ovo pravilo *mutatis mutandis* može primeniti i za slučaj zajedničkog preduzeća kada su unutrašnji odnosi među preduzetnicima regulisani putem ugovora o ortakluku.

Sličan problem koji se razmatra u Ulpijanovom tekstu u kontekstu *actio tributoria*, govori o znanju vlasnika (*scientia*):

D.14.4.1.3 (Ulp, 29 edictum): *Scientiam hic eam accipimus, quae habet et voluntatem, sed ut ego puto, non voluntatem, sed patientiam: non enim velle debet dominus, sed non nolle. Si igitur scit et non protestatur et contra dicit, tenebitur actione tributoria.*

[Znanje shvatamo u značenju koje može podrazumevati i volju (saglasnost), ali ja smatram da je to trpljenje: vlasnik dakle ne treba hteti, nego dopustiti. Ako dakle zna i ne protivi se ili se ne suprotstavi, odgovaraće na temelju *actio tributoria*.]

Kao što je vidljivo iz ovog teksta, *scientia* može u sebi sadržati i *voluntas*, ali u užem značenju te reči ona se odnosi na niži stepen subjektivnog učestvovanja vlasnika u poslovanju roba. Dovoljno je da se on nije izričito protivio, da je dopustio obavljanje posla. Ovaj stepen subjektivnog odnosa vlasnika dovoljan je za podizanje *actio tributoria*, ali ne i za *actio exercitoria* kao što smo videli za koju je neophodna *voluntas*.²¹

Actio tributoria omogućava da se jedan pekulijum nameni za više različitih trgovačkih delatnosti, te da se na taj način ograniči i razdvoji odgovornost, te ustanovi više različitih preduzeća s ograničenom odgovornošću:

D.14.4.5.15 (Ulp, 29 ed.): *Si plures habuit servus creditores, sed quosdam in mercibus certis, an omnes in isdem confundendi erunt et omnes in tributum vocandi? Ut puta duas negotiationes exercebat, puta sagariam et linteariam, et separatos habuit creditores. Puto separatim eos in tributum vocari: unusquisque enim eorum merci magis quam ipsi credidit.*

21 D.14.4.5.1. (Ulp, 29 ed.): *Si vicarius servi mei negotietur, si quidem me sciente, tributoria tenebor, si me ignorante, ordinario sciente, de peculio eius actionem dandam Pomponius libro sexagesimo scripsit, nec deducendum ex vicarii peculio, quod ordinario debetur, cum id quod mihi debetur deducatur. Sed si uterque scierimus, et tributariam et de peculio actionem competere ait, tributariam vicarii nomine, de peculio vero ordinarii.* [Ako je posao zaključio moj zamenički rob uz moje znanje, odgovaraću na temelju *actio tributoria*, a ako nisam znao, ali je glavni rob (*servus ordinarius*) znao, odgovaraću na temelju *actio de peculio*, pisao je Pomponije u u šezdesetoj knjizi. Ono što meni duguje (zamenički rob) mogu odbiti, ali ne i ono što duguje glavnom robu. Ali ako smo obojica znali (ja i glavni rob), kaže da odgovaram (elektivno) i na temelju *actio tributoria* i *actio de peculio*, na temelju prve za zameničkog roba, a na temelju *actio de peculio* za glavnog roba...]

[Ako rob ima više poverilaca, iz određenih (različitih) poslova, da li će svi oni biti pomešani i svi zajedno pozvani da potražuju? Pretpostavi da rob vodi dva posla, na primer prodavnicu tkanina i krojačku radnju i ima odvojene klijente. Mislim da ih treba pozivati odvojeno.]

Extraneus kao poslovođa

Preduzetnici su mogli postaviti i slobodnog čoveka za poslovođu iako nije njihov partner nego *extraneus*. Između ortaka i ovog slobodnog lica koje će se javiti u ulozi poslovođe i zastupnika postoji ugovorni odnos. Ako on obavlja poslovođenje i zastupanje besplatno, reč je o mandatu, a ako te usluge naplaćuje najčešće je u pitanju *locatio conductio*. S druge strane, da bi ovaj odnos imao efekte prema trećim licima, poslovođa, slobodan čovek mora biti ovlašćen za vođenje poslova. Mora dakle postojati *praepositio* na osnovu koje će slobodan čovek postati *institor* ili *magister navis*. Poslovi koje on zaključi biće utuživi putem *actio institoria* i *actio exercitoria* i za njih će preduzetnici odgovarati neposredno.²² To je veliki korak prema direktnom zastupanju i blisko je modernom zastupništvu.²³ Ipak, ovom slučaju ne može se u strogom smislu govoriti o direktnom zastupanju iz dva razloga. Jedan je taj što treća ugovorna strana ima samo pretorsku tužbu, a ne i civilnu tužbu protiv principala iz ugovora koji je zaključila sa „zastupnikom” (na primer, *actio empti*, ako je bila kupac). S druge strane, pretorski sistem tužbi daje tužbu samo trećoj ugovornoj strani koja je zaključila ugovor sa zastupnikom, a ne i principalu. Neki pravnici, na primer Paul i Marcel, uočili su ovu neravnotežu, smatrajući da je u ovom slučaju neophodna aktivnost pretora u korist principala i zaštite njegovih prava.²⁴

Rimsko pravo je razvilo efikasne forme preduzetništva i menadžmenta, naročito zahvaljujući poslovođenju putem zajedničkih robova. Takvi robovi, postavljeni i ovlašćeni da rukovode najrazličitijim poslovima na kopnu i moru bili su važan sloj menadžera u Rimu i nazivali su se *institori* ili kapetani broda (*magistri navis*). Ukoliko im je bio poveren pekulijum na upravljanje, razlika između preduzetnika i menadžera gotovo da je bila izbrisana. Efikasnosti ove vrste biznis menadžmenta najviše je doprineo pretor i njegove tužbe s dodatim subjektom. Naravno, da su ove forme radikalno različite u odnosu na moderno pravo. Naročito su jasne i vidljive pravne razlike. Međutim, funkcionalno i *de facto* ove forme su približile modernim korporativnim oblicima preduzetništva i poslovođenja,²⁵ čime se na još jednom primeru mogu potvrditi čuvena rimska praktičnost, pragmatičnost i efikasnost.

22 Gai Inst. 4.71.

23 Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996, 53; Alan Watson, *Contract of Mandate in Roman Law*, Aalen, 1984 (reprint), 80.

24 Ulp. D.14.3.1, Paulus, D.46.5.5.

25 B. Arbatino etc, 6.

Prof. dr Milena Polojac*

BUSINESS MANAGEMENT AND ROMAN LAW

Summary

Roman law developed, although in a radically different way compared to modern law, very efficient forms of business management. Most interesting example was the organization of different types of business per *servos communes* actionable by pretorian remedies.

Author is examining four possible ways in which the entrepreneurship in roman law was organised and managed. First, the business was managed jointly by all entrepreneurs together or it is entrusted to one of them. Special rules on this issue are applied in case of *societates publicanorum*, *argentarii*, *exercitores* and *venaliciarii*. In the second situation management is entrusted to *servus communis* on the basis of so called *praepositio*. In that case the slave in co-ownership of entrepreneurs becomes *institor* or *magister navis*. Third situation is when management is governed by *servus communis* with *peculium*. Finally, the management can be entrusted to a free man who is not entrepreneur or to someone else's slave.

Complexity of legal solutions leads to the conclusion that the weak points of entrepreneurship in the form of *societas* as internal relationship were very successfully eliminated. Also, invented forms were legally very different from modern law, however, *de facto* they come close to the functional equivalent of modern corporations.

Key words: *Entrepreneurship*. *Management*. *Servus communis*. *Institor*. *Magister navis*. *Peculium*. *Pretorian actions*.

* Milena Polojac, PhD. Associate professor Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Science of Serbia.